

מדיר לוקה או מודר לוקה

נתנאל איל

הרמב"ם בהלכות נדרים' פסק:

"מי שהדיר את אשתו במרחשון ואמר לה שאין את נהנית לי מכאן ועד הפסח אם תלכי לבית אביך מהיום ועד סוכות, הרי זו אסורה ליהנות לו מיד, גזירה שמה תלך. ואם הלכה לפני הפסח והרי הוא מהנה אותה לפני הפסח, הרי זה לוקה".

מקורו של הרמב"ם הוא בגמרא בנדרים¹. הגמרא שם מקשה על רב יהודה שסובר שאין אדם נזהר בתנאו, מן המשנה "שאת נהנית לי עד הפסח אם תלכי וכו' הלכה לפני הפסח אסורה בהנאתו", ומדייקת הגמ' לא הלכה, לא. ומתרץ ר' אבא "הלכה לפני הפסח אסורה ולוקה לא הלכה אסורה בעלמא".

הר"ן במקום² מסביר שאין הכוונה אלא שהאשה המודרת לוקה, אך הבעל המדיר אינו לוקה, שהרי לא עשה שום איסור אלא הדירה בלבד. אמנם מביא הר"ן את שיטת הרמב"ם שלוקה הבעל אם ההנה אותה, אבל היא אינה לוקה. מכיוון שלא נדרה כלל, לא שייך בה "לא יחל דברו".

הכסף משנה³ באר בדברי הרמב"ם, שהאשה פשיטא שלוקה, ובנוסף לכך חידש הרמב"ם, כי גם המדיר לוקה אם ההנה. אך לכאורה דבריו נסתרים מהרמב"ם עצמו בפרק ה' שכתב "ראובן שאמר לשמעון הריני עליך חרם או הרי אתה אסור בהנייתי נאסר על שמעון שיהנה בראובן. ואם עבר ונהנה אינו לוקה שהרי לא אמר שמעון כלום". מוכח שאין המודר לוקה כלל.

מכל מקום, הקשה הר"ן על הרמב"ם שתי קושיות:

הגמרא⁴ דנה לגבי מעילה בקונמות, "ככרי עליך ונתנה לו במתנה מי מעל, למעול נותן הא לא אסירא עליה", ומכאן מוכח שאין האוסר עובר כלל.

ועוד קשה מגמרא במסכת נדה⁵, האומרת שהשוה הכתוב את הקטן לגדול לזדון שבועה, לאיסור ולבל יחל. ומסבירה הגמרא לבל יחל "כגון שהקדיש הוא ואכלו אחרים", שאחרים לוקין על הקדשו משום בל יחל. ומוכח שהמודר לוקה אע"פ שלא אמר דבר.

1. י, יב.

2. טו, א.

3. ד"ה הלכה.

4. שם ד"ה ואהא.

5. הלכה א.

6. לה, א.

על קושינו הראשונה של הר"ן תמהו המפרשים, שהרי יש לומר בפשטות כי בנדון של ככרי עליך מדובר בדין מעילה, ומעילה שייכת למי שמיוחס אליו החפצא כהקדש, והוא המודר דווקא. מה שאין כן לעניין נדר, שם פסק הרמב"ם שמדיר לוקה, מאחר ואין המלקות באות אלא על האמירה שהופרה.⁷

הר"ן למד, אם כן, שאין לחלק בין החלות בחפצא לאיסור בל יחל, ולכך אם אין המדיר מועל, גם איסור איננו עובר. ובאמת מהר"ן לקמן⁸ משמע שאיסור החפצא שמטיל הנודר בחפץ, גורר בעקבותיו את איסור הגברא של בל יחל, ולפיכך למי שחלה לגביו חלות איסורית בחפץ שייך גם האיסור שלא לחלל הדיבור. משמעות האיסור "לא יחל דברו" היא, שלא לחלל את מציאות איסור הנדר שנוצרה על ידי דיבורו, היינו הקדושה שבחפץ, ובהכרח שייך לאו זה למודר.

אמנם הרמב"ם סובר שאפשר להפריד בין החלות לבין האיסור. החלות תהא מוטלת על המודר, והאיסור על המדבר, הלא הוא הנודר. את הפסוק "לא יחל דברו" למד הרמב"ם כפשטו, שלא לחלל את דבורו. על כן מוטל האיסור על המדבר, היינו המדיר. אך עדיין לא תורצה בזה קושייתו השניה של הר"ן.

הסבר ר' עקיבא איגר

ר' עקיבא איגר¹⁰ משיב על שתי הקושיות באופן אחר.

נראה שיש לחלק בין אוסר בקונם דבר המטלטל, לבין אוסר באיסור הנאה את גופו על חברו. בקונם על דבר המטלטל יש מעילה, שכן עשאו כהקדש, וממילא מועל המודר, כמועל בהקדש, וגם ילקה אם מעל במזיד.

אולם באוסר הנאת גופו על פלוני אין כאן מעילה כלל, דאדם כקרקע דמי ואין מועלין בקרקעות. ממילא האיסור היחיד שישנו הוא על המדיר שלא לחלל דבריו, שכן לפי הרמב"ם איסור זה מוטל על המדיר.

אם כן בגמרא בנדה ובסוגיית ככרי עליך, כאשר אוסר מטלטל בקונם, יש כאן מעילה ואיסור הבל יחל מתייחס למודר. אך באוסר הנאת גופו על אשתו, אין בל יחל אלא על המדיר.

מדברי ר' עקיבא איגר עולה, כי איסור בל יחל תלוי פעמים באדם המועל, ופעמים באדם המדבר, ויש בזה מן הקושי. אך אפשר לומר שכאשר מצליח האדם להחיל חלות קדושה בחפץ עד כדי מעילה, חילול הדיבור הוא מעתה חילול תכליתו של אותו דיבור - חילול הקדושה הנוצרת. אך כאשר אין לדיבור נפקא מינה של מעילה, אפשרות החילול מוסבת כעת על עצם הדיבור, ושייכת למדיר, אומר הנדר.

7. מו, ב.

8. עיין מחנה אפרים הלכות נדרים, סימן לה.

9. יח, א ד"ה הלכך.

10. ד"ה הלכה.

ביאור חדש בשיטת הרמב"ם

הברכת שמואל¹¹ הגדיר, כי לפי הרמב"ם מוטל איסור בל יחל על בעל הנדר, היינו המדיר. לפיכך גם כאשר המעילה על המודר, אכתי החיוב לראוג שהאיסור לא יתחלל מוטל על בעל הנדר. באיסור "לא יחל דברו" נתחדש, כי מחיל הנדר ומחוללו הוא בעל הנדר, ועליו האחריות על שמירתו.

על פי יסוד זה נבאר שיטת הרמב"ם.

האבני מלואים בתשובות¹² מקשה ממסכת כריתות¹³ על השיטות הסוברות כי הנדרים חלים על האיסורים¹⁴ מטעם איסור מוסיף, היינו שנוסף בהם איסור חפצא. שם בכריתות מצריכה הגמרא פסוק "כל חלב" לרבות שחל איסור מעילה על איסור חלב כשהקדישו, ולשיטה הנזכרת הלא אין צורך בפסוק כלל, כיוון שבהקדש הרי נתווסף איסור חפצא.

מתרץ האפיקי ים¹⁵ כי יש הבדל יסודי בין הקדש לקונם.

בהקדש חלה הקדושה גם מבלעדי האיסור, אלא שממילא נאסר החפץ לזרים מאחר והוא מחפצי שמים. יתרה מזו, ההקדש אינו יוצר חלות מחודשת בחפצא, אלא חושף את הקדושה המקורית הגנוזה בו כבר.

מה שאין כן בקונם. הקדושה שבחפץ אינה אלא מכח האיסור שאסר על עצמו. היינו, מאחר ואוסר עצמו מן החפץ בפעולה כלשהי, הרי שחלה בחפץ הקדושה לעניין שתאסר עליו אותה פעולה. מסיבה זו גם יכול הנודר לאסור כל פעולה שירצה, כגון זריקת צרור וכדומה. בקונם הנודר הוא שיוצר את הקדושה שבחפץ.

על כן מה שנאמר שאיסור הנדר מוסיף איסור חפצא, הוא דווקא בקונם שהאיסור עצמו טבע את הקדושה בחפץ. אך בהקדש, הקדושה ואיסורי הגברא הם שני נדבכים שונים ולא חשיב איסור מוסיף, ולא נוספה הקדושה על ידי איסורו. אין הכי נמי, מחדש האפיקי ים, גם לולא גזירת הכתוב תחול קדושה בחלב אך איסור גברא דמעילה לא יחול מטעם אין איסור חל על איסור.

העולה מדברינו הוא, שבהקדש קדושת החפץ היא קדושתו המקורית האלוקית, אך בקונם הקדושה היא יצירת האדם בעצמו.

מעתה נוכל לתרץ את הרמב"ם מהקושיא מנדה.

כבר יסד הברכת שמואל שלרמב"ם איסור בל יחל שייך לבעל הנדר, הוא המדיר, וכעת נחדש שכל זאת דווקא בקונם. בקונם, מאחר ויוצר הקדושה בחפץ הוא המדיר באסרו את החפץ על חברו, חשיב הוא בעל הנדר. אך בהקדש נחשב האוסר רק אמצעי להחלת קדושה בחפץ על

11. נדרים, סימן י.

12. סימן יב.

13. כג, ב.

14. עיין שבועות כ, ב ובראשונים שם.

15. חלק א, סימן לו, ס"ק ט, אות ד.

ידי שמים, ומשעה שהוקדש החפץ לגבי כל העולם לא שונה האוסר מכל אדם אחר בחפץ, וכל העולם יעבור מעתה על כל יחל, שכן לכולם אחריות לבל יתחלל החפץ במדה שווה. מעתה נחשב כל העולם לבעלים על הנדר¹⁶.

אם כן, במסכת נדה בקטן שהקדיש לוקים אחרים על הקדשו, מאחר ולכל אחד אחריות לבל יתחלל החפץ, ואין יוצר יחיד לקדושת החפצא. אולם בקונמות, בעל הנדר אינו אלא מי שיצר את הקדושה בפיו, ולפיכך פסק הרמב"ם כי מדיר לוקה.

16. עיין גם ברש"ש על הגמרא בדף טו שם.